

UYGUR MİNYATÜRLERİNDE METİN-RESİM İLİŞKİSİ VE SONRASI¹

Dr.Öğr.Üyesi Şehnaz BİÇER ÖZCAN
Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

ÖZ

Minyatür sanatının temel unsuru, yazmadaki metni görsel olarak izleyene sunmaktır. Bu bağlamda minyatür metin ile ilişkilidir. Anlatılmak veya vurgulanmak istenen olay veya kişilerin çözümlemesi metnin tam olarak okunması ve incelenmesi ile mümkündür.

Yazmanın oluşum aşamasındaki sıra, metnin önce yazılıp minyatürün sonra yapılmasıdır. Dolayısıyla yazım aşamasında hangi sayfaya minyatür geleceği veya hangi sahnenin yapılacağı hususu belirlenmiş olmalıdır. Kimi minyatürlerde metin, minyatürün üst veya alt kısmında dikdörtgen bir parça olarak devam eder.

Minyatürlerde kimi zaman da metin; figür veya yapının kenarında, yapının veya şahsın isimlerinin yazımı olarak yer alır. Bu durum, resmi destekleyici olarak konunun daha iyi anlaşılması ve şahısların veya yerlerin belirlenmesi için uygulanır. Farklı dönemlerde ve coğrafyalarda yazma eserlerdeki metin-minyatür ilişkisi Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar yani yazma eser geleneğinin bitimine kadar sürmüştür. Makalemiz Uygur Manihaist elyazmalarındaki metin-minyatür ilişkisinin analizi ile ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Asya, Uygur, Türk Sanatı, Manihaizm, Minyatür.

ABSTRACT

The Relationship of Texts and Depictions in Uyghur Miniatures and Later Miniature Examples

The basic element of miniature art is presenting the text on the manuscript virtually to the viewer. In this context, miniature is associated with the text. Analyzing the events and the persons that are attempted to be explained or expressed is possible by fully reading and examining the text.

The order of creating the manuscript is first writing the text and then producing the miniature painting. Therefore, the page that the miniature will come or the scene to be presented must be specified before the writing phase. In some miniatures, the text continues as a rectangular piece at the top or bottom of the

¹ Yayın için gerekli dökümanların gösterilmesinde ve temininde yardımlarından dolayı Museum für Asiatische Kunst'un Orta Asya sanat küratörü Dr. Lilla Russell-Smith'e, Berlin-Brandenburgische Akademie Der Wissenschaften'in Turfan Akademisi Başkanı Dr. Desmond Durkin'e ve Turfan-Göttingen Bilimler Akademisi: Oryantal El Yazması Kataloğu II'nin direktörü Dr. Simone-Christiane Raschmann'a, ayrıca yayının başlangıcından son aşamasına kadar bilimsel desteğini esirgemiş Prof. Dr. Selçuk Mülayim'e teşekkür ederim.

miniature product. Sometimes texts in miniatures appear on the edge of the figure or structure, or as the spelling of the person's names. This is used as a supporter for a better understanding of the subject in the painting, and for the identification of persons or places. The relationship between the text and the miniature in the manuscripts in different eras and geographies had continued until the collapse of the Ottoman Empire, that is to say until the ending of the tradition of manuscripts. Our paper is about the analysis of the text-miniature relation in the Uighur Manichaeist manuscripts.

Keywords: Central Asia, Uyghur, Turkish Art, Manichaeism, Miniature.

Giriş

Uygur Türkleri 745 yılında Ötügen'de devlet kurmuş, 840'da Kırgızlar tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra Asya'nın muhtelif yerlerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Uygurların bir kolu olan Sarı Uygurlar 847'de Kansu, diğer bir kolu olan Turfan Uygurları yahut Kara Uygurlar ise 856'da Doğu Türkistan'da Turfan bölgesine yerleşmişlerdir². Sarı Uygurlar, siyasi olarak 940'tan sonra Hitay (Ki-tan, Liao)'ların 1028'den sonra Tangutların, 1226'dan sonra da Cengiz devletinin nüfuz sahası içinde yer aldılar ve bugün halen kuzeybatı Çin'de yaşamaktadırlar. Turfan Uygurları 1209'da Cengiz Han'a bağlanıp, 1368'e kadar Moğol idaresinde varlıklarını sürdürdüler.³

Uygurlar; Musevîlik, Hıristiyanlık, Mani, Buda ve İslâm dinlerini benimsediler ve bu dinlerden Mani dinini 763 yılında Böğü Han'ın genelgesiyle resmi din olarak kabul edip, ana prensipleri üzerinde bazı değişiklikler yaptılar⁴.

Uygurlar Doğu Türkistan'da; Kuça, Hami, Beşbalık, Turfan, Kum-Tura, Karaşar (Sorçuk), Hoço (Koçu veya Koço), Murtuk, Bezeklik, Kızıl, Hoten (Kotan), Miran, Karabalgasun (Ordu-Balık) gibi birçok şehirde önemli sanat merkezleri kurdular. 981 yılında Uygurlar'a giden Çin'in resmi elçisi Wang Yen-te'nin raporunda⁵ Uygurların şehir hayatını ve kültürlerini anlatırken tahminen elli Budist tapınağından ve bu tapınaklarda bulunan yığınla Budist kitaplardan bahseder⁶.

Uygur kültürü hakkında en önemli verilere Turfan Havzası'nda 19. yüzyılın son çeyreğinden yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden arkeolojik kazılar sonucunda ulaşılmıştır. Kazılarda gün ışığına çıkarılan duvar resimleri en çok Orta Asya'da Kandhar, Turfan, Kuça, Kızıl, Kumtura, Kiriş gibi Uygur şehirlerinin manastır ve mabetlerinde bulunan duvar resimleridir.

Bu resimlerde üslup bakımından Çin, Hint ve İskender'in Asya istilasıyla birlikte Yunan sanatının gerek Asya'da gerek Hint'teki sanatlar üzerinde yaptığı Helenistik tesirler hissedilir. Zaman içerisinde Uygur kültürüne ait duvar resimlerinde, Yunan ve Hint kültürünün izlerinin gerilediği, Uygurların Doğu Türkistan'a gelişle de yeni bir resim üslubunun ortaya çıktığı ve bu üslubun 8. yüzyıldan itibaren Uygur duvar resimlerinde belirginleştiği görülür⁷. Uygur duvar re-

2 Kafesoğlu İbrahim, "Türkler", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 12/2, 1988, s.180-182.

3 *Türk Dünyası Kültür Atlası İslam Öncesi Dönem*, 1997, s.71-75.

4 Ögel Bahattin, *Türk Mitolojisi*, Cilt: 1, Ankara, 1989, s. 554.

5 Wang Yen-te'nin raporu için Bkn: Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang yen- Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara, 2000.

6 Shimin Geng, "Budist Uygur Edebiyatı", *Türkler*, Cilt: 3, Ankara, 2002, s.788.

7 Esin Emel, "Budist Resim Sanatının Doğuşu ve Gelişimi", I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Sanatı

simlerinde görülen kültürler arası etkileşim hiç şüphesiz yazma eserlerde de kendini göstermiştir.

Uygurlarda yazı türünün seçimini, çoğunlukla inanılan din belirlemiştir. Runik yazı göçebe yaşamın sürdüğü devirde bazı şehirli Maniheistlerce, Süryani yazıya dayanan Estrangelo yazısı ise çok nadir olarak Hristiyanlar tarafından kullanılmıştır. Maniheist Uygurlar eserlerini çoğunlukla Mani yazısı ile vermişlerdir. Soğd yazısını yine seyrek olarak ve ilk dönemlerde Budist Uygurlar kullanmıştır. Bir Hint alfabesine dayanan Brahmi yazısının metin örneği oldukça azdır. Tibet alfabesiyle yazılmış metinler çok az sayıda olup küçük parçalar halindedir. Bu yazı türlerinden en yaygın olarak kullanılan, Soğd yazısına dayanarak oluşturulmuş olan Uygur yazısıdır. Uygurlar sadece dini metinleri değil aynı zamanda din dışı metinleri de genellikle bu yazıyla yazmayı tercih etmişlerdir⁸.

Bu kültür ortamını yaratan asıl etkenlerden biri hiç şüphesiz, Kuzey'de Tanrı, Güney'de Tibet dağlarının yer aldığı Tarım çölünün kuzeyindeki verimli arazilerdir. Bu araziler üzerinde kurulmuş şehir ve kasabalar aynı zamanda ipek yolunun güzergâhı üzerindedir.

İpek yolunun en önemli ticari ve kültürel halkasını, ilk kez MÖ.100. yılda Çinli elçilerin yazdığı Shiji'de söz edilen Soğdlar sağlar. Bu kavmin ne zaman Orta Asya'ya gittiği bilinmemekle birlikte bu konuda en yaygın kanı, Büyük İskender'in Çin'e yaptığı sefer sırasında Soğdların burada kaldığı ve Pers İmparatorluğu ile Çin arasında bir ticaret yolu kurduğudur. O yüzden klâsik manada bilinen "iç ipek yolu" neredeyse "Soğd ticaret Ağı" ile aynı anlama gelmektedir⁹.

UYGUR MİNYATÜRLERİNDE METİN-RESİM İLİŞKİSİ

Uygur Türkleri ipek yolu güzergâhında çok zengin ve hareketli bir kültür ortamında Orta Asya kültürünün yapı taşlarından biri olmuşlardır. Özellikle kitap sanatlarının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptirler ve çeşitli formatlarda yazmalar kullanmışlardır. Elde mevcut olan İpek ve kâğıt yazmalar, formatları açısından; geniş ikiye katlanmış, sayfaları katlama yerinden dikişle birbirine tutturularak elde edilen *kitaplar*, rulo haline getirilmiş uzun kağıt *tomarlar*, ince uzun sayfaların ortalarından açılan deliklerden geçirilen sicimle birbirine tutturulan ve ahşap cilt ile muhafaza edilen *pothi* ya da *pustakalar*¹⁰ ile *ipek* parçalar olmak üzere dört farklı formatta kullanmıştır.

Kitap sayfalarının kenar boşluk ölçüleri farklılık gösterir. Ancak genellikle; üst kenar boşluğu geniş tutulmuş, diğer dış kenar boşlukları üst kenar boşluğunun yarı genişliğinde bırakılmıştır. İç kenar boşluğu ise en dar alandır. Çoğu Mani dini kitaplarındaki başlıklar sayfanın üst kenar boşluğuna yerleştirilmiştir¹¹.

→ →

Tarihi Tebliğler, İstanbul, 1981, s.107-154.

8 Özbay Betül, *Huastuanıft, Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Ankara, 2014, s.48.

9 Özbay, *Huastuanıft, Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, s. 56-57.

10 "Pothi" Hintçe, "Pustaka" Sanskritçe kitap anlamına gelir. Bkn: Şinasi Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kağıt, Kitap ve Kağıt Damgalar*, İstanbul, 1993, s.42.

11 Gulacsi Zsuzsanna, *Mediaeval Manichaeen Book Art, A Codicological Study of Iranian and Turkic Illuminated Book Fragments from 8th-11th Century East Central Asia*, Boston, 2005, s.12.

Yazmaların olduğu sayfalarda minyatürlü alanlar farklı düzenlemelerde karşımıza çıkar ve sayfanın ortasında yer alabildiği gibi, sağ, sol ve alt kenar boşluklarında da bulunabilir, standart bir tasarım şeması yoktur.

Metinler sağdan sola doğru kâğıt kalem ile yazılır ve sayfalar genellikle çift veya tek sütun olarak tasarlanır. Çift sütunlu sayfalardan önce sağ sütun sonra sol sütun tertip edilmiştir. Dolayısıyla okuma sırası da bu yöndedir¹².

İpek yolu güzergâhı üzerinde, elde mevcut belgeler bize bölgede 20 farklı lisanın kullanıldığı gösterir. Bu dil zenginliği kimi zaman birkaç farklı lisanın aynı yazmada yer almasını sağlamıştır. Örneğin; Berlin’de muhafaza edilen M 172¹³ numarada kayıtlı Maniheist bir fragman aynı alfabe kullanılarak Eski Uygurca, Farsça ve Soğdça olarak üç farklı lisanda yazılmıştır¹⁴. **(Resim: 1)**

Sayfalarda farklı alanlara yerleştirilen minyatürlerin şematik olarak temel özelliği metne göre yatay yerleştirilmesidir ve tüm minyatürlü kitap, rulo ve pustaka/pothi yazmalarda bu yerleştirme tercih edilmiştir. **(Resim:2)**

Günümüze tamamı mevcut ipek parça ulaşmadığı için minyatürün sayfa içindeki konumu hakkında yeterli bilgiye ulaşamıyoruz. Ancak Dahlem müzesinde muhafaza edilen MİK III 6286 numarada kayıtlı ve tapınaklarda bayrak olarak kullanılan bir tekstil parçasında Mani dini kıyafetlerini giymiş prenses Busush’a ait bir figür yer alır. Figürün sağ tarafında prensesin isminin yazıldığı Soğut alfabesiyle Uygurca metnin¹⁵, minyatüre göre yatay konumlandırıldığı görülmür. **(Resim: 3)** Tekstil parçasındaki bu uygulama ipek parçalarda da benzer uygulamanın olabileceğini düşündürür.

Minyatürlerin sayfa içerisindeki yan yatırılma sebebi bilinmese¹⁶ de, Uygurların ipeğin kullanımını Çin’den, kitap formatını Süryanî’lerden, pustakayı Hint kültüründen¹⁷ ve kâğıt üzerine yazı yazmayı İranlı kavimlerden bilhassa Soğutlulardan öğrenmeleri¹⁸ göz önüne alındığında bu tercihin sebeplerini çok geniş bir coğrafyada ve farklı kültürlerde aramak gerektiğini söyleyebiliriz.

Bugün orijinali British Müzesinde bulunan ve dünyanın en eski baskı resmi olarak bilinen rulo yazma, 11 Mayıs 868 tarihinde Wang Chieh tarafından yapılması için sipariş verilmiştir. Tang Hanedanlığı (18 Haziran 618– 4 Haziran 907) döneminde basılan bu rulo yan yana eklenmiş yedi yapraklı oluşur ve malzemesi kâğıt olup 1.80 metre uzunluğundadır¹⁹. Ruloda yer alan minyatürlü kısmın, yukarıdan aşağıya doğru okunan Çin yazısına paralel resmedildiği ve okuyucu ile aynı düzlemde yer aldığı görülmür. Netice olarak 9.yy ‘da çağdaş dönemlerdeki Çin ve Uygur yazmalarının şematik olarak minyatür- metin ilişkisi

12Özbay Betül, yayımlanmamış ders notu, 2016.

13 M 172, Berlin-Brandenburg Akademi, Kocho, 7-9. Yy, Kitap, 17x14 cm

14 Özbay, *Huastuanift, Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, s. 248.

15Gulacsi Zsuzsanna, *Mediaeval Manichaeen Book Art, A Codicological Study of Iranian and Turkic Illuminated Book Fragments from 8th-11th Century East Central Asia*, Boston, 2005, s.178.

16 Gulacsi, *Mediaeval Manichaeen Book Art*, s.193.

17 Tekin Şinasi , *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, İstanbul, 1993, s.44.

18 Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, 1993, s. 23.

19 Francis Carter Thomas , *The Invention Of Printing in China and Its spread Westward*, 2. Baskı, New York, 1955, s.63.

farklıdır veya en azından Çin yazmalarında bu tür bir uygulamada tercih edilmiştir. **(Resim: 4)**

Maniheist Turfan Uygurlarındaki bu uygulama, sonraki tarihlerde istisnai bir durum olarak karşımıza çıkar ve Batı Asya Hıristiyanları'nda kısmi örneklerinde rastlanır. Örneğin; 1238 tarihli Bodleian Kütüphanesi'nde Dawkins 58 numarada kayıtlı bir Süryani İncilde kemerli bir yapının altında yüzü silinmiş olarak St. John'un minyatürü sayfaya yatay olarak yerleştirilmiştir²⁰. **(Resim: 5)**

Uygurlardan sonra Arap yarımadasında İslâm sonrası minyatürlü yazmalarda ise metin minyatür konumu paralellik içerir. Metne göre yan yatırılan minyatürlerin okuyucu için problem teşkil etmesine rağmen neden tercih edildiği hakkında kesin bir bilgiye varılamamıştır. Yazmalarda metnin önce yazılmış ve minyatürün sonra yapılmış olması resim için ayrılan alanın anlatılacak konu için yetersiz olabilme ihtimali düşündürse de Dahlem Müzesi'nde MİK III 4974²¹ numaralı yazmanın ön yüzünde yer alan minyatür 6x7.8 cm lik kareye yakın ölçüsüyle bu ihtimali de çürütür. Yazmanın arka yüzündeki sağ marjdan sayfa eninin çok fazla olamayacağı görüldüğünden ön yüzdeki minyatürün rahatlıkla bitimine yakın bir yerden hasar aldığı da söyleyebiliriz. **(Resim: 6)**

Uygur Maniheist yazmalarında, bir tek yazma hariç hiçbir parçada metin minyatür ilişkisi yoktur. Mevcut sayfaların arka yüzlerinde veya minyatürün alt veya üst tarafında kalan metinler minyatürde işlenen konuyla direk bir bağlantı içermez. Sadece Berlin'de muhafaza edilen M 556²² numarada kayıtlı ve Mani alfabesiyle Farsça yazılan metin istisnadır. Kırmızı çizgilerle dikdörtgen on iki eşit parçaya bölünmüş yazmanın metni kehanetlerden bahseder. Bu kehanetler metne paralel olarak yerleştirmiş olan minyatürlerde resmedilmiştir ve minyatürlerle anlam olarak bağlantılıdır²³. **(Resim: 7)**

Araştırmacılar bu parçanın hangi tip yazmadan olduğu hakkında bir fikir beyan etmemişlerdir. Ancak Durkin'e²⁴ göre; bu parçanın metin bölümünde, dokuzdan on dörde kadar numaraların olması ve bu durumun üst kısımdaki dokuz sayısından önceki sayıların var olduğunu göstermesi, ayrıca sayfanın arkasının boş olması bu parçanın rulo olabileceği hususundadır. Kanımızca bu tespit doğrudur.

Maniheist Uygur minyatürlerinde metinler; figürlerin kıyafetlerinin üstünde, yanında veya dikdörtgen levhaların içlerinde olmak koşuluyla üç farklı konumda yer alır ve metinler minyatüre göre dikey olarak yazılmıştır.

1. Figürlerin kıyafetlerinde yer alan metinler:

Berlin koleksiyonundaki minyatürlü yazmalardan dört tanesinde (MİK III

20 Gulacsi, *Mediaeval Manichaeen Book Art*, s.192-193.

21 Gulacsi Zsuzsanna, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaeen Art in Berlin Collections*, Belgium, 2001, s. 83-86.

22 M 556, Berlin-Brandenburg Akademi

23 Gulacsi, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaeen Art in Berlin Collections*, 2001, s. 126.

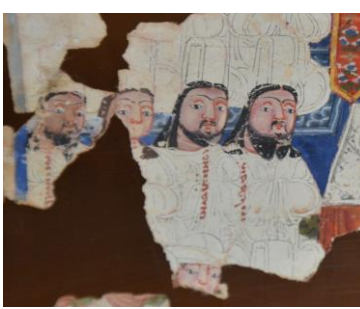

24 Berlin- Brandenburgische, Akademie Der Wissenschaften'in Turfan Akademisi Başkanı Dr. Desmond Durkin.

8259, 6265 ve 4966 c, 4979 ve 4947) yer alan figürlerin üzerine dikey olarak yazılmış metinler yukarıdan aşağıya doğru okunmaktadır. Bu minyatürden üçünde (MIK III 8259, 6265 ve 4966 c), beyaz elbiseli mani rahiplerinin üzerinde Mani alfabesi, kırmızı mürekkeple rahiplerin isimleri yazılıdır. Elbiselerin üzerine sonradan kamış kalem ile yazılmış metinlerde minyatürün eskiz aşaması için kullanılan mürekkep tercih edilmiştir. Ancak MIK III 4979 a,b numarasındaki minyatür diğerlerinden biraz farklıdır. Buda'nın göğsüne Soğdça yazılmış metin²⁵ elbise üzerinde değildir ve daha çok vücuda yapılmış bir dövmeyi hatırlatır. **Tablo: 1**

Tablo: 1 Manihaist Uygur Minyatürlerindeki Figürlerin kıyafetlerinde yer alan metinler

1	2	Env No.	Buluntu yeri/ tarih	Format/Metin
		MIK III 8259	Kocho- Alfa Tapınağı/ ?	Kitap/ ?
		MIK III 6265 ve III 4966 c	Kocho	?/ Mani alfabesi- "Ram Frazed"

²⁵ Gulacsi, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaeen Art in Berlin Collections*, 2001, s. 146.

1	2	Env No.	Buluntu yeri/ tarih	Format/Metin
		MIK III 4979 a,b Ön yüz	Kocho/ ?	Kitap/ 2-sağdan ikinci figür "Ram Frazed"
		MIK III 4947 ve III 5d	Kocho/ ?	Rulo/ Soğdça Buda(bwt)

2. Figürlerin yanında yer alan metinler:

MIK III 4956 numarada kayıtlı minyatürde yer alan üç figürün yanında kâğıt zemindeki metin, mani alfabesiyle kamyş kalemle yazılmıştır. Metin ve figürlerin yer yer üst üste çakıştığı görülmekte olup, mürekkep izlerinden anlaşıldığı üzere yazı minyatürden önce yazılmıştır. Öncelikle bu durum, metin yazarı tarafından minyatürün belirlendiğini ve nereye hangi şahsın geleceğinin hesaplanmış olabileceğini düşündürür.

Turfan koleksiyonundaki minyatürlerde rahip ve inananlar bir arada göste-

rilir. Bu eserde tasvir edilen kişiler sıradan birileri olmayıp kıyafetlerinden yönetici tabakada yer alan

Uygurlar olduğu anlaşılmaktadır. Koleksiyonda yer alan resimlerden yalnızca bu minyatürde figürün hemen yanında inanan kişinin ismi ve unvanı yazılmıştır. Gulacsi'ye göre, üst sınıftan Uygurların bu tasvirlerde yer alması, zengin inananların pahalı elyazmalarının sponsorluğunu yaptıkları göstergesi olabilir²⁶. Kanımızca metnin önceden yazılarak şahıs isimlerinin yerlerinin hassasiyetle belirlenmesi de bu hususu destekleyen bir bulgudur.

MIK III 8260 numarada kayıtlı pustakanın arka yüzünde yer alan minyatürde, yeşil iki pervazla ayrılan kısımda iki kadın dindarın arasında buhurdan yer alır. Soldaki figürün önündeki dikey yazıda Mani alfabesiyle Uygurca *Makşırçık* yazılıdır²⁷. **Tablo: 2**

Tablo: 2 Manihaist Uygur Minyatürlerindeki Figürlerin yanında yer alan metinler

1	Env No.	Buluntu yeri/ tarih	Format/Metin
	MIK III 4956	Kocho- Alfa Tapınağı/ ?	?/ Mani alfabesi- "Tagin Hatun" "Tangrikan Yeğen" "Tüzün (Yeğen)

²⁶ Gulacsi, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaeen Art in Berlin Collections*, 2001, s. 225.

²⁷ Gulacsi, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaeen Art in Berlin Collections*, 2001, s. 152.

1	Env No.	Buluntu yeri/ tarih	Format/Metin
	MIK III 8260	Murtuk	Pustaka (Pothi)/ Mani alfabesi Uygurca ?

3. Dikdörtgen levhalardaki metinler:

Manihaist Uygur minyatürlerinde üçüncü grup olarak minyatürlerde ayrı bir plaka veya levha içinde yer alan metinleri ele aldık.

Turfan koleksiyonunda yer alan iki adet (MIK III 6286, 6283) pamuk kumaştan yapılmış tapınak bayraklarının her iki yüzünde de yer alan minyatürlerde sarı renk ile levha olarak ayrılmış bölümler vardır. Her iki yönde bu levhaların yer almasına rağmen sadece bir yönündeki levhada ibare yer almaktadır. Diğer yüzlerindeki levhalar ise boş bırakılmıştır. Boş bırakılan levhalarda herhangi bir silinti izine de rastlanmamıştır. Neden boş bırakıldığı hususu muammadır. MIK III 6286 numaralı bayrağın orta kısımlarındaki seçkinin yüzünün baktığı yönde bulunan levhasında Soğut alfabesiyle *Prenses Busush Uygurca* yazılmıştır²⁸. Bayraktaki metin ise hasardan dolayı okunamamıştır.

Diğer MIK III 4614 numarada kayıtlı ve rulo olduğu düşünülen parçanın minyatüründe; İki Manihaist kadının taşıdığı ve muhtemelen Manihaist lidere ait tüylü ve sorguçlu başlık vardır. Figürler alevli meşalelerin arasındaki başlığı taşımaktadır. Ortadaki dikine yazıda Soğd alfabesiyle Soğudça yazılı “moçak” ın “dinin efendisi” olarak başlayan bir sözü yer alır. Glacsi iki figürün taşıdığı bu

²⁸ Gulacsi, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaean Art in Berlin Collections*, 2001, s. 178.

parçayı plaka veya yazıt yani stel olarak düşünmüş ve Çin imparatorluğunun yazıtlarına benzetmiştir²⁹. Plaka olarak düşünülen minyatürlerdeki dikdörtgen levhayı bu grup içerisinde yer almasını uygun gördük. **Tablo:3**

Tablo:3 Manihaist Uygur Minyatürleri- Dikdörtgen Levhalardaki Metinler

1	Env No.	Buluntu yeri/ tarih	Format/Metin
	MIK III 6386	Kocho/ ?	?/ Soğut alfabesi Uygurca- “Prenses Bu- sush”
	MIK III 6283	Kocho	Bayrak/ ?

İ
S
T
E
M
31/2018

²⁹ Gulacsı, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaeen Art in Berlin Collections*, 2001, s. 144.

1	Env No.	Buluntu yeri/ tarih	Format/Metin
	MIK III 4614	Kocho/ ?	Rulo/ Soğd alfabesi- Soğdça “Dinin efendisi”

Uygur minyatürlerinde levhalara yazı yazma geleneği, duvar resimlerinde de görülen bir uygulamadır. Bezeklik mağara 20 den çıkarılmış duvar resminde ellerinde çiçekler olan kadın başışçıların yanlarındaki yer alan levhalarda isimleri yazılıdır. **(Resim: 8)**

Uygur duvar resimlerinde ve yazmalarındaki minyatürlerde; figürlerin yanlarında, dikdörtgen levhalarda, zemininde veya figürün elbisesinin üzerinde görülen şahıs isimlerinin yazılması İslâm dininin kabulünden sonraki dönemlerde de görülen bir uygulamadır.

Zengiler'den I. Nureddin Arslanşah'ın (1193-1211) muhtemelen siyahi veya Ermeni asıllı kölesi ve sonraları onun Musul atabegi olan Bedreddin Lu'lu döneminde 1216-20 yılları arasında istinsah edilen Abu al- Faraj al-İsfahani'nin (d.967) eseri olan Kitab al- Aghani'de (Şarkıların kitabı) yer alan minyatürde Bereddin Lu'lu bir sandalyede cepheden tasvir edilmiştir. Sanat ve sanatkarın hamisi olan Lu'lu'nun bir kolundaki tirazında “Bedreddin”, diğer kolundaki tirazda ise “Bin Abdullah” yazılıdır. **(Resim: 9)**

11. yy şairlerinden Ayyuki tarafından Sultan Ebu'l Kasım Mahmûd (Gaznevî) adına yazılmış kahramanları Varka ile Gülşah'ın manzum bir aşk hikayesini anlatan eserin, bugün Topkapı Sarayın'da H.841 numarada kayıtlı ve 1250 tarihinde Konya'da yapıldığı düşünülen ³⁰ nüshasında bulunan 27a sayfasındaki minyatürde, figürlerin üstlerinde isimleri yazılıdır³¹. Figürlerin yanında figür-

30 TSMK.H. 841 için Bkz: Özergin M. Kemal, “Selçuklu sanatçısı nakkaş Abdülmü'min el-Hoyî Hakkında”, Belleken, Cilt: XXXIV/134, s. 119-230, Ankara, 1970, İnal Güner, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Ankara, 1995, s.52

31 Ölçer Nazan, *Turks A Journey of a Thousand Years, 600-1600*, “The Anatolian Seljuks”, London, →→

rün isminin yer aldığı metinlerin, Anadolu topraklarında üretilen eserlerde de mevcut olduğu ve tercih edildiği görülmektedir. (**Resim: 10**) Ayrıca Anadolu dışında yazılmış bazı yazmalarda da aynı özellik mevcuttur.

Timurlu son sultanı Hüseyin Mirza'ya atfedilen ve bugün Cambrige'de Artur Sackler Müzesi'nde muhafaza edilen 16. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen minyatürde³², sultanın başının hizasında sağ ve sol tarafında dikey olarak Farsça ta'lik hattıyla iki ibare yer alır. Bu ibarelerin yerleştirme şekli Uygur minyatürlerindeki dikdörtgen alanlardaki metinler gibidir. Aynı zamanda oturur vaziyetteki sultan mekânsal nesnenin yer almadığı yeşil bir fonda resmedilmiştir.

Sağ taraftaki yukarıdan aşağıya doğru okunan ibarede devrin en büyük sanatkârının bu minyatürü yaptığına dair “be amel-i hazret-î üstad Behzad” yazısı okunur. Sol taraftaki ibarede aşağıdan yukarı doğru “Suret-î sultan Hüseyin mirzâ” yazmaktadır. Minyatürün alt kısmında siyah zemin üstündeki altın ile yazılmış ta'lik hatta ise, sultanın hayalden çizilmiş resmidir manasına gelen “Habname-i huma-î ez fağfur” yazısı mevcuttur. Altaki ibarede sultanın hayalden yapılmış resminin belirtilmesi, devrin yaşayan sanatkârı Behzat'ın bu resmi yapmış olabileceği hususu şüpheli olsada, metin-minyatür ilişkisinin var olduğunu göstermesi açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. (**Resim: 11**)

Osmanlı Dönemi'nde, III. Murat'a sunulmak için 1583 tarihinde hazırlanan, içinde resimli tarih, silsilenâme ve peygamber öykülerinin yer aldığı Zübdetü't-tevârîh dönemin saray nakkaşhanesinin önde gelen nakkaşları tarafından hazırlanmıştır. Yazmada yer alan Havva ile Adem'in öyküsünü canlandıran resim hayat ağacının yanında duran Adem ve Havva'nın 13 ikiz çocuğu ile birlikte gösterilmiştir³³. Minyatürde figürlerin başlarının üstünde isimleri yazılmıştır. Aynı zamanda sayfanın sağ tarafında yer alan kitabede “Zikr-î ahval-i Adem ve Havva aleyhüma's-salam” yazısıyla Havva ve Ademin hallerinin anlatılması metin olarak yer alır. (**Resim: 12**)

Sonuç olarak; 8-11. yy da Asya'da Uygur döneminde ve sonraları Arap yarımadası, Anadolu toprakları ve doğuda farklı coğrafyalarda ve farklı devletlerde 8.yy ile 16. yy arasında örneklendirdiğimiz minyatürlerdeki metin-minyatür ilişkisinin bir gelenek olarak devam ettiği görülmektedir. Başlangıcı Uygur dönemine ait bu uygulamanın sonraki yüzyıllardaki durumunu sınırlı örneklerle vermeğe çalıştığımız makalemizin daha da geliştirilerek araştırılması ve yüzyıllardır süre gelen minyatür geleneğinin zincirine aydınlanmasını umut ediyoruz.

RESİMLER:

Resim 1: M 172, ön yüz, Berlin Dahlem Müzesi.

Resim 2: MIK III 8259, Berlin-Devlet Müzeleri ve Prusya Kültür Mirası Vakfı, Hindistan San. Müz. Kocho, Alfa Tapınağı, 9. yy ? 18.8x29.2 cm.

İ
S
T
E
M
31/2018

Resim: 3 MİK III 6286, Berlin- Devlet Müzeleri ve Prusya Kültür Mirası Vakfı, Hindistan San. Hindistan San. Müz. Kocho, K Tapınağı, 45.5x16 cm.

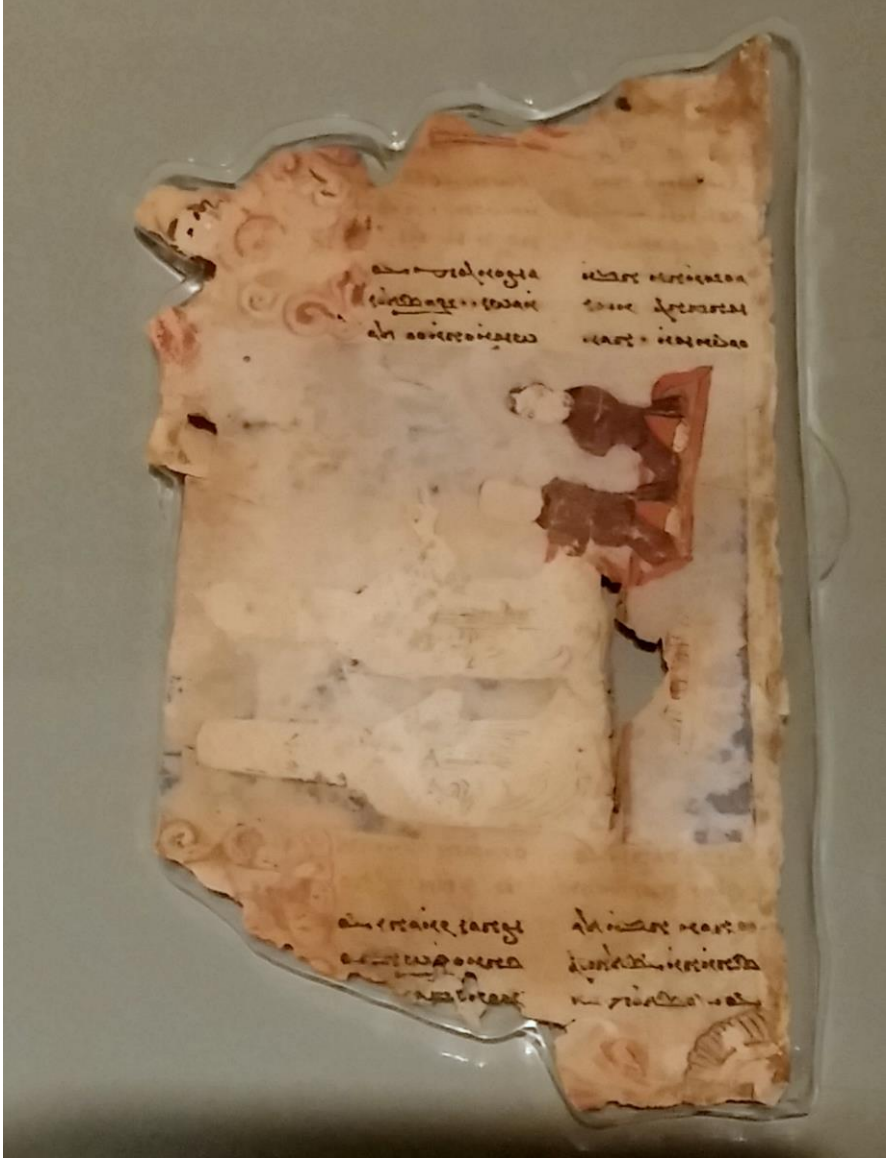

Resim: 4 "Diamond Sutra", British Müzesi, 11 Mayıs 868, En eski baskı resim, 1097 yılında Sir Aurel Stein tarafından bulunmuştur³⁴.

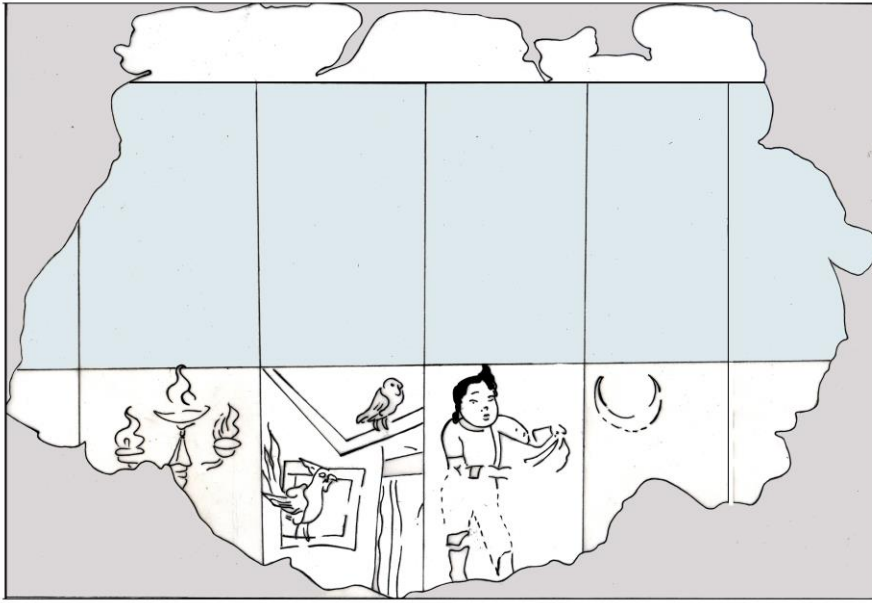

Resim: 5 İncil, "St. Jonh" 27 arka yüz, Dawkins 58 Bodleian Kütüphanesi, Oxford.

³⁴ Carter, *The Invention Of Printing in China and Its spread Westward*, 1955, s.61.

Resim: 6 MIK III 4974, Berlin- Devlet Müzeleri ve Prusya Kültür Mirası Vakfı, Hindistan San. Hindistan San. Müz. Kocho, 45.5x16 cm.

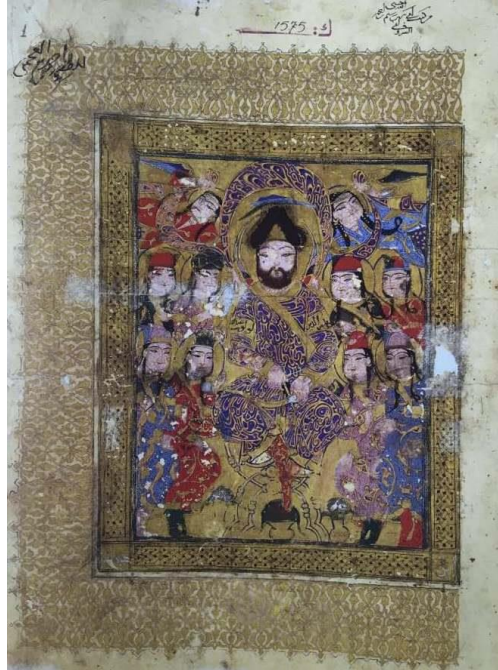

İ
S
T
E
M
31/2018

Resim: 7 M 556, Berlin-Akademievorhaben Turfanforschung Arbeitsstellenleiter, Kocho, 10x6.5 cm.

Resim: 8 III 6876 b, Bezeklik Mağara 20, Kadın Bağışçılar, 9.yy, Museum für Indische Kunts, Berlin, 66x57 cm.

Resim: 9 Kitab al-Aghani (Şarkıların kitabı)-1216-20, Abu al-Faraj al-Isfahani (d.967), Musul, Irak, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Feyzullah Efendi1566, v.17, 30.6 x22 cm.

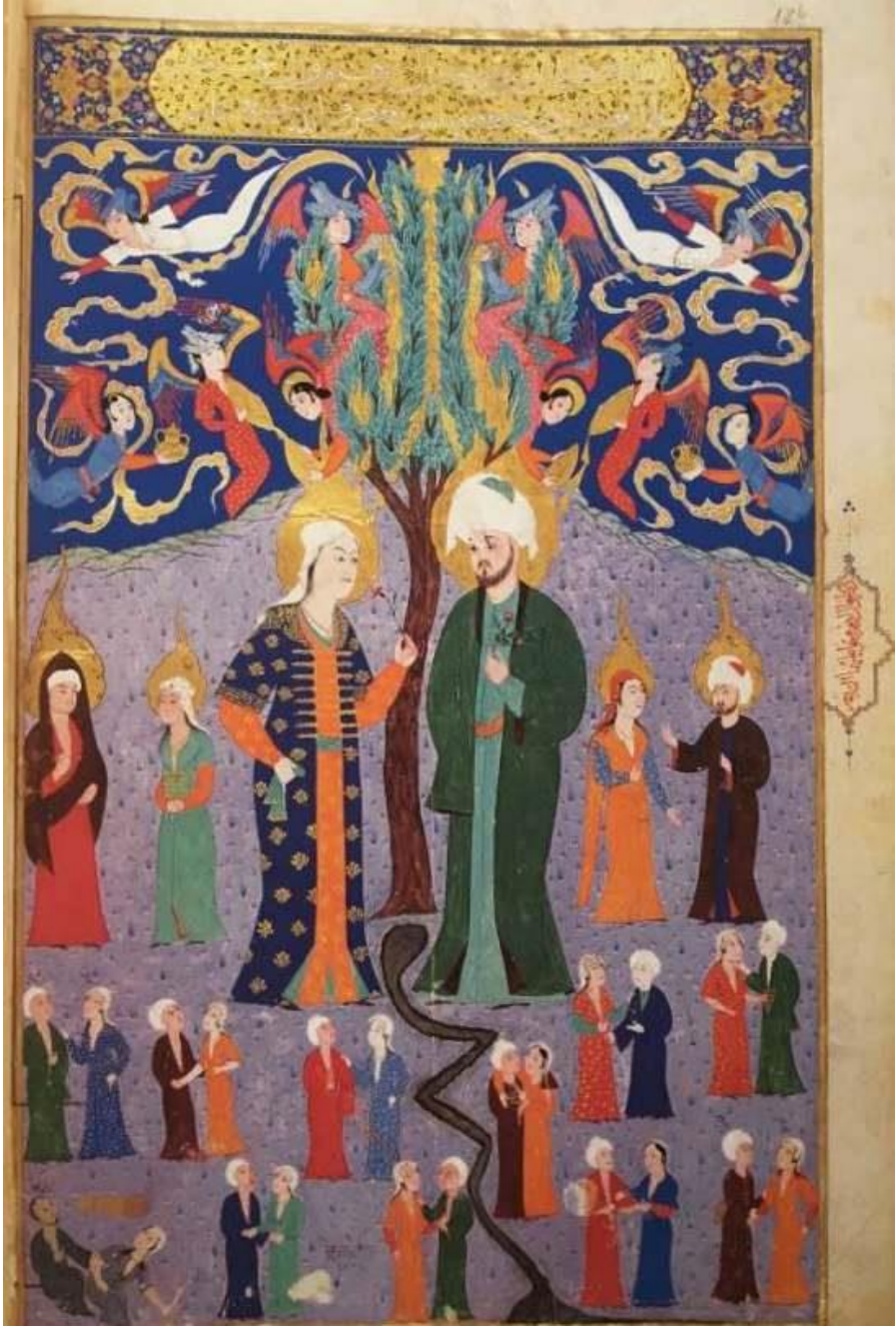

Resim: 10 Anadolu Selçuklu Dönemi, Varka ve Gülşah, Konya, 1250, Topkapı Sarayı Müzesi, H. 841, v.27a, 7x18 cm³⁵.

Resim: 11 "Sultan Hüseyin Mirza", 1500-1525, 34.3x32.7 cm, Herat?, Cambridge, Arthur M. Sackler Müzesi, Env No: 1958-59.³⁶

³⁵ Ölçer, *Turks A Journey of a Thousand Years, 600-1600*, "The Anatolian Seljuks", 2005, p.112.
³⁶ Lents-Lowry 1989, s.243.

İ
S
T
E
M
31/2018

Resim: 12 Zübdetü't- tevârîh, 1583, TiEM, Env No: 1973, v. 18b³⁷.

37 Bağcı, *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara, 2006, s. 133.

Kaynaklar

- » Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.1, İstanbul, 2006.
- » Bağcı, Serpil; Çağman, Filiz; Renda, Günsel; Tanındı, Zeren, *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara, 2006.
- » Bhattacharya, Chhaya; Haesner, *Central Asian Temple Banners in the Turfan Collection of the Museum für Indische Kunst*, Berlin, Berlin, 2003.
- » Carter, Thomas Francis, *The Invention of Printing in China and Its Spread Westward*, 2. Baskı, Ronald Press Company, Columbia University Press., New York, 1955.
- » Esin, Emel, *Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)*, Türk Kültürü El-kitabı seri II'ye ek, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1979.
- » Glacsi, Zsuzsanna, "A Manichaean "Portrait of The Buddha Jesus": Identifying A Twelfth- Or Thirteenth-Century Chinese Painting from The Collection of Seiun-Ji Zen Temple", *Artibus Asiae*, Vol.69, No.1, 2009, s.91-145.
- » _____, *Mediaeval Manichaean Book Art, A Codicological Study of Iranian and Turkic Illuminated Book Fragments from 8th-11th Century East Central Asia*, Boston, 2005.
- » Gündüz, Şinasi, "Maniheizm", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 27, Ankara, 2003, s.577.
- » İnal Güner, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1995*
- » Mülayim, Selçuk, "Nakkaşların Ustası Mani", *Sanat ve İnanç/2*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Rıfıkı Melül Meriç Anısına, İstanbul, 2004, s.141-148.
- » Ölçer, Nazan, *Turks A Journey of a Thousand Years, 600-1600, "The Anatolian Seljuks"*, London, 2005, s.104-147.
- » Özbay, Betül, *Huastuanıft, Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2014.
- » _____, *The Paleographical Analysis of The Manichaean Script for Middle Iranian and Old Uyghur Texts*, Yıldız Technical University, Graduate School of Social Sciences Department of Turkish Language and Literature Turkish Language, İstanbul, 2016.
- » Özcan, Şehnaz, *Uygur Yazmalarında Sayfa Düzeni*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.
- » Biçer Özcan, Şehnaz, "The Header Decoration in Some Uighur Gold Leafs: As Analytical Approach on Floral Samples of 8-11th Century, *14th International Congress of Turkish Art, Paris, College de France*, 19-21 September, 2011, Türkiye, 2013.
- » Özergin M. Kemal, "Selçuklu sanatçısı nakkaş Abdülmü'min el-Hoyî Hakkında", *Belleterin*, Cilt: XXXIV/134, Ankara, Nisan 1970, s. 119-230
- » Thomas W.Lents-Glenn D.Lowry, *Princely Vision Persian Art and Culture in the Fifteenth Century*, Washington, 1989.
- » Zeren, Münevver Ebru, *Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın Kültür Hayatına Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015.